

УДК 94(470+571)

Віктор Золотарьов

ПРОБЛЕМАТИКА РОЛІ І З'ЇЗДУ КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ РОСІЇ

Досліджено історичний аспект І з'їзду конституційно-демократичної партії кадетів та його вплив на подальший розвиток не лише кадетів, а й всього визвольного руху Російської імперії на початку ХХ ст. Проаналізовано основні проблеми щодо прийняття програми, та висвітлено роль лідера партії П. Мілюкова у процесі її створення.

Ключові слова: конституційно-демократична партія, Російська імперія, І з'їзд конституційно-демократичної партії, програма партії, кадети.

Наближається 110-річний ювілей з дня заснування конституційно-демократичної партії (далі – КДП або «Партія Народної свободи» – ПНС). Саме Перший установчий з'їзд КДП, що відбувся у Москві упродовж 12–18 жовтня 1905 р., проголосив про створення КДП, прийняв програму, статут, обрав тимчасовий склад ЦК партії. Враховуючи той факт, що кадетська партія стала не лише лідером серед ліберальних партій, а й грала значну роль у визвольному русі Росії взагалі, слід більше уваги приділити значенню та актуальності ролі І з'їзду КДП. Отже, головна мета статі полягає у висвітленні подій І з'їзду партії кадетів та його вплив на подальшу політичну історію як партії, так і політичної системи Росії. Для досягнення поставленої мети автор розглянув організаційні питання щодо проведення з'їзду, прийняття головних партійних документів програми, статуту та виявив провідну роль лідера партії П. Мілюкова.

На початку ХХ ст. Росію охопила економічна і політична криза. На загальному тлі підвищеної напруги у світі, Росія відрізнялась від інших країн глибиною та масштабністю соціальних конфліктів. В основі соціальних протиріч було складне переплетення передових форм промислового розвитку з безліччю залишків феодальної епохи. Залишки кріпосництва гальмували суспільний прогрес. Розгортався робітничий та селянський рух, було створено три політичних табори: монархічний, ліберальний та революційний. Відбувається активізація земського ліберального руху та консолідація лібералів. Були створені політичні організації ліберальної буржуазії «Союз земців-конституціоналістів» та «Союз визволення», що стали головними попередниками кадетської партії.

Перший Установчий з'їзд конституційно-демократичної партії відбувся у Москві 12–18 жовтня 1905 р. Саме в цей час у розпалі був загальноросійський політичний страйк. Ця обставина значно вплинула на роботу всього з'їзду. На з'їзд прибуло 193 делегата (130 земців та 63 представника від міст) [1, с. 9].

На ньому офіційно було проголошено про створення партії та прийнято програму і статут. Через те, що назва партії (конституційно-демократична) була мало зрозуміла населенню, то вже на II з'їзді, який відбувся у Петербурзі у січні 1906 р., прийнято рішення додати у вигляді підзаголовка другу назву: «Партія Народної Свободи» [2, с. 4].

Перший з'їзд кадетської партії став не лише важливою подією в історії КДП, а й мав вплив на ліберально – демократичний рух. У вступній промові П. Мілюков охарактеризував ситуацію у Росії, визначив головну мету, та основні напрямки діяльності. «Єдність поглядів та обов'язкова партійна дисципліна», так П. Мілюков визначив дві основні умови переходу від «Союзу» – до партії [1, с. 15]. Склад делегатів з'їзду за своїми політичними переконаннями був достатньо різноманітним: від монархічних сил до прихильників демократичної республіки. П. Мілюков чітко визначив місце партії: партія «конституційна» не повинна бути «республіканською», це перше обмеження, та партія «демократична» не повинна бути «соціалістичною», це друге [1, с.16].

На з'їзді П. Мілюков представив проект програми партії, який належало прийняти та надав її оцінку: «Наша програма є, безумовно, найбільш лівою з усіх аналогічних нам політичних груп Західної Європи. Цей факт може бути оцінений гідно, якщо не зараз, в час такого високого напруження суспільних сил, яке ми переживаємо, то, без сумніву, буде оцінений у майбутньому» [1, с. 5]. Проект програми КДП був результатом діяльності декількох ліберально-демократичних груп: «Союзу земців-конституціоналістів» та «Союзу визволення». Програма з національного питання була підготовлена Ф. Кокошкіним. [3, с. 208].

З'їзд повинен був об'єднати дані йому частини програми та прийняти її. На думку П. Мілюкова, найбільш складним на з'їзді було затвердження розділів соціально-політичного характеру. Але, навпаки, найбільшого тиску зазнав національний розділ програми. Якщо питання польської автономії (при умові збереження єдності Росії) пройшло всіма голосами проти одного, то «децентралізації» Росії не пощастило. Її здійснення переносилось до часу «...після встановлення

прав громадянської свободи та правильного народного представництва для всієї імперії» [3, с. 209]. І при цьому не відразу і всюди, а «в міру з'ясування потреб місцевого населення автономних областей». Ця частина проекту була прийнята більшістю у 78 голосів, 37 проти. Особливо проти місцевої автономії виступили О. Гучков, П. Гейден [1, с. 48]. Вони відстоювали принцип «єдиної та неподільної Росії». Саме ці 37 делегатів і стали ядром майбутньої партії «Союз 17 октября», лідерами якої з самого початку стали О. Гучков та П. Гейден.

КДП декларувала відміну будь-якої цензури, право створення союзів та товариств, свободу пересування та виїзду за кордон. Програма партії вимагала ліквідації станової судової системи, реформу суду та судочинства, рівність всіх перед судом незалежно від стану походження та займаних посад. Незважаючи на те, що деякі програмні положення кадетів носили декларативний характер, сам факт орієнтації їх на досягнення соціальної справедливості та морального регулювання суспільного життя заслуговує особливої уваги.

КДП виступала за «очищення» судової системи від усіх залишків минулого. У 29 пункті І розділу було зазначено: «Найближчим завданням є повний перегляд кримінального кодексу» [2, с. 60]. Багато положень цього розділу говорять нам про те, що кадети намагалися знайти підтримку народу.

ІІ розділ програми визначав державний лад у Росії. 13-й пункт цього розділу змінювався з жовтня 1905 р. по 1917 р. тричі. На І з'їзді було записано: «Конституційний устрій Російської держави визначається основним законом» [1, с. 33]. Виходячи з цього, не можна встановити, за яку форму правління саме в цей час виступали кадети. На наш погляд, таку тактику кадетів можна пояснити тим, що революція лише почалася, і її результати були невідомі.

Ставлення кадетів до республіканської форми правління заслуговує особливої уваги. Це важливо ще і з того боку, що у висловлюваннях лідерів сучасних політичних партій ліберального напрямку України та Росії, а також у науково-публіцистичній літературі останніх років, простежується думка про те, що конституційно-монархічна форма правління, яка була вже апробована в деяких країнах Західної Європи, була на той час корисною для Росії [4, с. 79].

Навколо ідеї проголошення республіки між лідерами партії відбулася гостра дискусія, яка тривала упродовж 1906–1907 рр. Під час цієї дискусії обговорювалася тактика досягнення республіканської форми правління. Так, на ІІ з'їзді ПНС Бодуен де Куртене заявив: «За вимогою республіки ми повели б народ по шляху встановлення військової диктатури, по шляху загибелі. Ми повинні керуватися розумом» [2, с. 15]. На зборах КДП у Петербурзі у березні 1906 р. професор В. Гессен висловив наступну думку: «Конституційно-демократична партія вимагає конституційної монархії не під впливом влади, а під впливом розуму та політичного знання» [5]. Це зовсім не визначало, що кадети хотіли залишити все по старому. Вони намагалися змінити та реформувати монархію, обмежити монарха лише представницькими функціями, законодавчі права надати парламенту. Основним законом країни повинна стати конституція.

Основними об'єктивними умовами щодо встановлення у Росії республіки кадети вважали досить високий рівень соціально-економічного розвитку країни, загальні демократичні традиції, освіту, високу політичну та моральну культуру всього народу. Такі думки можна знайти у роботах П. Струве, П. Мілюкова та редакційних статтях «Речи» [5–7]. Існування республіки неможливе без формування правової держави та громадянського суспільства. Правовою державою кадети вважали таку, в якій всі люди рівні перед законом, мають однакові політичні права та несуть однакову відповідальність за порушення законів, незалежно від соціального походження та матеріального забезпечення. Саме у формуванні правової держави і полягає сутність лібералізму.

Враховуючи що Російська імперія об'єднувала більше сотні народів, які відрізнялись один від одного своєю історією, мовою, культурою, вірою, то важливим був Ш розділ кадетської програми, в якому мова йшла про місцеве самоврядування та автономію. Кадети виступали не за політичне самовизначення народів, а лише за культурне самоврядування. У 24 пункті кадетської програми було записано: «Вищим територіальним союзам самоврядування (губернським та обласним земствам) повинні бути надані права провінційної автономії (видання місцевих законів) в окремих сферах господарського та національно-культурного життя із забезпеченням для державної влади можливості зупиняти вступ в дію законів, що порушують встановлені конституцією межі автономії» [2, с. 61.]. Виходячи з цих положень, можна зробити висновок, що з питань місцевого самоврядування та у вимогах автономії, кадети останнє слово залишали центральній владі. Кадети виступали за відновлення конституції Фінляндії та надання автономії Польщі в межах Російської імперії. В той же час кадети заперечували право на автономію Україні, Литві, Латвії та інших, вважали, що їм занадто рано надавати політичні права [2, с.29]. Виходячи з кадетської практики, одним народам можна надати автономію, іншим ні, що було нелогічно.

Щодо національного питання КДП мала безліч думок. Так, права частина кадетів мріяла про ліквідацію усіх національних відмінностей на основі повної русифікації. Вони виходили з принципу

«єдиної та неподільної Росії». Навіть до культурно-національної автономії вони ставились негативно. У зв'язку з оголошенням урядом виборів до I Думи 11 грудня 1906 р. кадетський комітет позапартійних виборів опублікував звернення «До панів виборців» у якому права частина кадетів відкрито відстоювала головні принципи: «самодержавство, православ'я, народність» [8, с. 131].

Незважаючи на виявлені слабкі місця кадетської програми з національного питання, вона була кроком вперед у порівнянні з національною політикою уряду та програмами інших партій ліберального напрямку. Крім того, кадети у своїх програмних вимогах намагалися надати кожному народу право користуватися рідною мовою у всіх сферах громадського життя, виступали за розвиток національних культур. Наприклад, кадети ретельно стежили за станом розвитку українського національного питання. Так, комісія Російської Академії наук на чолі з видатним науковцем О. Шахматовим визнала українську мову, як самостійну мову, що відрізняється від російської та має право на існування та розвиток. Кадети взагалі, дотримувались позиції, яку висловив ще в 1882 р. М. Драгоманов: «У малоросів з росіянами одні історичні традиції, одна віра, один склад розуміння, мови близькі, ні найменшої подібності природних кордонів. Всяка мова про сепаратизм просто смішна» [9, арк. 51].

Під час виборчої компанії до I Думи кадети спиралися на демократичну концепцію співвідношення різних національностей імперії. Саме така ідея була присутня у програмі кадетської партії, яка боролася за рівність громадянських та політичних прав для всіх національностей, а також за реальне право на культурне самовизначення. Це дозволило голові польської групи О. Ледницькому заявити в I Думі, що «лише в партії кадетів всі неросійські народності зможуть знайти свою опору та підтримку» [10, с. 46].

У роки Першої російської революції аграрне питання залишалося одним із найважливіших. У 37-му пункті їх програми записано: «Відчужені землі поступають у державний земельний фонд. Землі з цього фонду передаються селянам у відповідності до землеволодіння та землекористування у різних областях Росії» [2, с. 72.]. Поміщицькі землі підлягали відчуженню за «справедливою» (ринковою) ціною за рахунок держави. У 31 пункті програми кадети виступали за відміну викупних платежів. Після поразки Першої російської революції у 1907 р. цей пункт було змінено: «...половина збитків за викупну операцію повинна бути сплачена самими селянами» [11, с. 94]. Кадети, як і голова уряду П. Столипін, вважали, що необхідно всіх селян зробити власниками землі. Лише людина, яка відчула економічну самостійність та право бути справжнім господарем на своїй землі, могла досягти високих економічних результатів. Відбулися дискусії з представниками соціалістичних партій. Важливо навести промову одного з лідерів КДП Ф. Родичева під час полеміки з прихильниками общинної власності: «Ви мовите про громадську власність, але ж не забувайте, що тоді знову буде таке ж кріпацтво, все буде належати одному уряду, і тоді уряд буде дбати лише за своїх, і деспотизм буде гіршим, ніж будь-коли» [12, арк.15].

Звичайно, провести націоналізацію землі значно легше, ніж правильно розпорядитись нею в інтересах всього суспільства з найбільшою економічною віддачею. У КДП були серйозні підстави, щоб негативно ставитись до вимог націоналізації землі. Кадети вважали, що для проведення націоналізації необхідні умови, яких у Росії на той час просто не існувало. Крім того, «...націоналізувати, – писала «Речь» у редакційній статті, – забрати землю не лише у великого поміщика, а й у звичайного селянина, що само по собі вже не тільки аморально, але й злочинно. Держава не може правильно розпоряджатися усією землею, частина її буде обов'язково кинута напризволяще. Праця на землі, яка дана в тимчасове користування, не буде мати тієї сили, яку б вона мала на власній землі» [5].

Кадети не вимагали повної ліквідації великої земельної власності та безплатного надання селянам поміщицьких земель. Велику земельну власність вони бажали зберегти там де це доцільно, де ця власність високотоварна і має значення для розвитку сільського господарства [13, с.18]. В цьому був певний сенс, оскільки на базі великої земельної власності раціональніше було використовувати передові досягнення науки та техніки, прогресивні форми організації праці, які б дозволяли значно підвищити продуктивність праці.

У робітничому законодавстві програма кадетів вимагала восьмигодинного робочого дня (там, де це доцільно та за технічними умовами можливо), свободи робітничих спілок, зборів та страйків. Кадети мали певний вплив серед робітників, але при цьому вони спростовували розуміння їх потреб. Вони робили акцент на «розповсюдження робітничого законодавства та незалежної інспекції праці, участь виборчих інспекцій від робітників у нагляді за виконанням законів, які охороняють інтереси робітників» (пункт 47 програми) [2, с.52]. Цим кадети хотіли повернути на свій бік робітничу верхівку, щоб за її допомогою регулювати відношення між робітниками та підприємцями. В цілому ж, кадети відсторонилися від проблем матеріального життя робітничого класу.

Демократичним був розділ кадетської програми з питань освіти. Передусім, слід відзначити вимоги загальної, безкоштовної початкової освіти. Кадети виступали за перехід на більш високий

ступінь освіти усіх верств населення. Розширення прав в організації системи освіти кадети забезпечували органам місцевого самоврядування. Програма вимагала свободи громадської ініціативи у відкритті та організації навчальних закладів всіх типів, зокрема і позашкільної освіти, повної автономії та свободи викладання в університетах та інших навчальних закладах. Кадети завжди доводили, що без високого рівня освіти та підвищення культури всього народу неможливо досягти суттєвих змін в соціально-економічному житті країни та досягти загального прогресу [5]. За багатьма ознаками програма КДП була прогресивною, загальнодемократичною, вона була розрахована на перетворення існуючого ладу мирним парламентським шляхом.

У цілому програма кадетів відповідала потребам прогресивного розвитку суспільства, віддавала пріоритет приватній власності, стимулювала розвиток підприємництва та впровадження реформ, затвердження демократії з високим рівнем освіти народу і утворення правової держави.

Резолюція I з'їзду КДП та її програма вплинули на весь ліберально-демократичний рух. З'явилися інші партії ліберального напрямку, почали видаватися газети та журнали, активізувалась діяльність земств та міських дум. Лідери партії, члени її ЦК були відомими діячами російського суспільства, об'єднували еліту інтелігенції. Після завершення з'їзду головним результатом для самої КДП було те, що почали інтенсивно утворюватися місцеві комітети партії (губернські, міські та навіть повітові), відбулося збільшення чисельності членів партії, сформувалася власна партійна психологія, у суспільстві зросла довіра до кадетів.

Список використаних джерел

1. Конституционно-демократическая партия. Съезд 12–18 октября 1905 г. – СПб.: ЦК ПНС. – 1905. – 238 с.
2. Конституционно-демократическая партия. Постановления II съезда 5–11 января 1906 г. и программа. – СПб.: ЦК ПНС. – 1906. – 257 с.
3. Милуков П. Н. Воспоминания / П. Н. Милуков. – М.: Политиздат, 1991. – 618 с.
4. Новикова Л. И. Истоки русского парламентаризма: Уроки и ошибки / Л. И. Новикова // Власть. – 2004. – № 3. – С. 74–83.
5. Речь. – 26 марта 1906.
6. Милуков П. Н. Год борьбы: Полит. хроника: 1905–1907 гг. / П. Н. Милуков. – СПб.: тип. т-ва «Обществ. Польза», 1907. – 550 с.
7. Струве П. Б. Идеи и политика в современной России / П. Б. Струве. – М.: 1906. – 35 с.
8. Шипов Д. Н. Воспоминания и думы о пережитом / Д. Н. Шипов. – М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1918. – 529 с.
9. Государственный архив Российской Федерации, ф. 523, д. 31.
10. Думский сборник. Государственная дума первого созыва. – СПб.: Гос. тип., 1907. – 527 с.
11. Кувшинов В. А. Программа партии кадетов / В. А. Кувшинов // Вопросы истории КПСС. – 1991. – № 8. – С. 83–95.
12. Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 287, спр. 3456.
13. Шелохаев В. В. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905–1907 гг. / В. В. Шелохаев. – М.: Наука, 1983. – 327 с.

Виктор Золотарёв

ПРОБЛЕМАТИКА РОЛИ I СЪЕЗДА КОНСТИТУЦИОННО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ РОССИИ

Исследован исторический аспект I съезда конституционно-демократической партии и его влияние на дальнейшее развитие не только партии кадетов, но и всего освободительного движения Российской империи в начале XX в. Проанализированы основные проблемы принятия программы, рассмотрена роль лидера П. Милукова в процессе создания партии.

Ключевые слова: конституционно-демократическая партия, Российская империя, I съезд конституционно-демократической партии, программа партии, кадеты.

Viktor Zolotarov

PROBLEMATIC ROLE OF THE FIRST CONGRESS OF THE CONSTITUTIONAL DEMOCRATIC PARTY OF RUSSIA

Studied the historical aspect of the first congress of the Constitutional Democratic Party and its impact on the further development not only the Cadet Party, but the whole liberation movement of the Russian Empire at the beginning of the 20th century. Analyzed the main problems of adoption the program; reviewed the role of the party leader P. Milukov in the process of creating the party.

Key words: the Constitutional Democratic Party, the Russian Empire, the first congress, party program.